

Földvári Mónika

Az egyház mibenléte és társadalmi szerepe

Tomka Miklós munkásságában

A vallásszociológiában az intézményes vallásosság mindmáig egy kiindulópont, amiben fogalmaink gyökereznek, és amihez képest értelmezhető, leírható a vallásosság sok egyéb megjelenési formája. Az egyházas-nem egyházas dichotómia ezért mindmáig meghatározza a vallásosságról való hazai gondolkodást és Tomka Miklós munkásságának is alapeleme.

Jelen tanulmányban a vallásosság egy intézményesült formájáról, az egyházról¹ lesz szó, ahogyan Tomka Miklós írásaiban ez a téma megjelenik. Hogyan gondolkozott, mit írt Tomka az egyházról? Miben látta az egyes korszakokban az egyház társadalmi szerepét? Változott-e ez a kép az idők folyamán? Ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Érdeklődésre tarthat számot e téma két okból is.

Egyrészt a hazai vallásosság közel száz évet átfogó változásának leginkább megfogható, legjobban dokumentált területe éppen az intézményes vallásosság. Vizsgálata elengedhetetlen, ha a vallásosság alakulásáról képet szeretnénk alkotni.

Ehhez rögtön két kiegészítést is hozzá kell fűzni:

– Az előbbi megállapítással együtt az is érvényes, – és Tomka Miklós írásaiban is hangsúlyos – hogy ma a vallásszociológia egyik központi feladata épp a jelenkori, intézményes kontroll alól kibúvó vallásosság mérésére is alkalmas, általánosabb vallásfogalom és mérőeszközök kidolgozása (TOMKA 2001). A szekularizációs elméletekkel való vita egyik fontos eleme éppen az, hogy a vallásosságnak sokféle formája létezik, az egyházakhoz kötődő, intézményes vallásosság csak egyik ezek közül, ezért a vallásosság vizsgálatánál nem alapozhatunk sem az egyházak által meghatározott vallásfogalomra, sem pusztán az egyházas vallásosság leírására (TOMKA 1996).

– Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy az intézményekhez kötődő vallásosság mindmáig a vallásosság egyik alapvető típusának tekinthető. Már Tomka Miklós 78-

¹ Tomka Miklós írásaiban „az egyház” kifejezés általában a Katolikus Egyházra vonatkozik (ha nem általánosan az intézményesült formáiról van szó), ebben az értelemben szerepel itt is.

ban megfogalmazott, jól ismert öt-itemes kérdéstípusa is², melyben megkülönböztette az egyházas és egyházához nem kötődő („maga módján”) vallásosságot, interjúkon alapult, a társadalomban kialakult felfogásban gyökerezett (TOMKA 2000). Ma, amikor a vallásosságot egyszerre tudjuk sok változó szerint vizsgálni, az intézményhez kötődés még mindig egy fontos differenciáló tényezőnek látszik (FÖLDVÁRI-ROSTA 1998, 2004; FÖLDVÁRI 2003, 2004).

Másrészt Tomka Miklós számára az egyházas vallásosság és az egyházak társadalomban betöltött helyének, szerepének vizsgálata nem csupán egy kiindulópont vagy részterület volt, hanem önálló jelentőséggel bírt, munkásságának egyik meghatározó vonulata.

Számos témát érintő írásában részletes, empirikusan alátámasztott leírását adja annak, hogy az elmúlt rendszer társadalmi változásai hogyan hatottak az egyházakra és az egyházas vallásosságra, illetve hogy a rendszerváltás milyen új kihívásokkal szembesítette az egyházakat és azok miként tudnak azoknak megfelelni.

Egyház, egyházas vallásosság: egy értelmezési keret

Az egyházzól, egyházas vallásosságról való gondolkodás fogalmi-módszertani kerete fokozatosan alakult ki. Ez a folyamat nyomon követhető Tomka Miklós egymást követő írásaiban. Elemei megjelentek már a hetvenes években (pl. TOMKA 1976b), de modellként a nyolcvanas évek elejétől találkozni vele. Az ezt megalapozó, számunkra teljesen természetes, de megfogalmazásakor sokak kritikáját kiváltó gondolat³ az volt, hogy az egyház társadalmi intézmény (is), amely a társadalom teljes intézményrendszerébe ágyazottan létezik (TOMKA 1983).

2 A vallási önbesorolás Tomka Miklós által kidolgozott kérdése:
Ezek közül melyikkel tudná magát a legjobban jellemezni?

1. Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem.

2. Vallásos vagyok a magam módján.

3. Nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e.

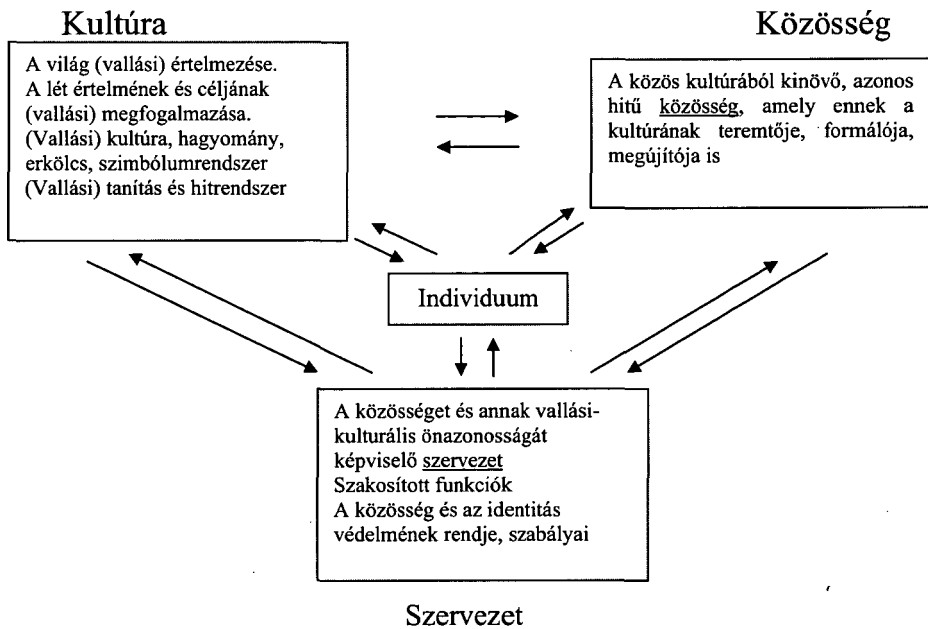
4. Nem vagyok vallásos, engem ilyesmi nem érdekel.

5. Nem vagyok vallásos, meggyőződésem szerint a vallásnak nincs igaza.

A kérdésnek a különböző kutatásokban az itt bemutatottól kívül számos változatát használták, melyek részletes ismertetése itt nem vállalkozhatok.

3 A kérdés felmerült Tomka Miklós életút-interjújában is (BALÁZS-KAPITÁNY 2004).

A kiforrott modell a következő (1. ábra):

1. ábra: A vallás (egyház) mint társadalmi-kulturális rendszer⁴

Szociológiai értelmezésben az egyház társadalmi-kulturális rendszer, mely három alrendszerből tevődik össze: a tágabb értelemben vett vallási kultúrából, melynek része a közös emlékezet, hit, vallásgyakorlat, erkölcs, hagyomány; a közös kultúrából kinövő, azonos hitű közösségből, és a szervezetből, amely a vallási kultúra és közösség ápolására jött létre, s melynek képviselője a papság és a hierarchia.

Más munkáiban (1998c, 2002) az egyéni identitást meghatározó hit, közösség és intézmény (illetve 1998c: szervezet) hármáról ír. Ez két különböző szakasznak is tekinthető a "vallási rendszer" életében: a közös hit, amely a valóságlátás és életvitel egészét érinti, rövid időn belül átfogó kultúrává bővül. A modellben tehát értelmezhető, ahogyan a vallási jelenségek társadalmi tényé válnak, de ezzel itt most bővebben nem foglalkozunk (2011).

A fent bemutatott modell mindvégig keretet adott Tomka Miklós egyházzal kapcsolatos gondolatainak (kifejezetten megjelenik például a következő írásokban: 1983, 1985, 1990, 1998b, 2000, 2011). Az elmúlt évben Berlinben kiadott *Expanding Religion. Religious Revival in Post-Communist Central and Eastern Europe* c. könyvében is alapvető szerepet játszik: „azzal, hogy valaki önmagát egy egyház tagjának minősíti, egy határo-

4 Az ábra, amely Miklós kézirataként került tanítványaihoz, feltehetően a nyolcvanas évek első felében keletkezett.

zottan körvonalazható hagyománnyal, egy konkrét embercsoporttal, és egy szervezettel is közösséget vállal.”⁵ – olvashatjuk az utolsó külföldön megjelent könyvében (2011: 61).

Az egyházak társadalmi-politikai szerepe a modell tükrében

Az egyházak társadalmi-politikai szerepét Tomka Miklós ebben a keretben a következőképp értelmezi: az egyház értékek tárháza: értékek, normák, erkölcs intézményes képviselője; híveinek összefüvő csoportjai a helyi társadalom legidőtállóbb építőkövei; ezen túlmenően az egyház a társadalom egészét behálózó, nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkező szervezet és intézmény (a társadalmi folyamatokra hatás képessége részben méretéből adódik) (1998b).

A modellhez kapcsolódóan három időszak jellegzetességeit szeretném összefoglalni: az 1948-50 előtti időszakot, a pártállam idejét és a rendszerváltást követő korszakot. Ezekben lényegesen eltérő az egyházat körülvevő és behálózó társadalmi közeg, mások a kihívások. Az alábbiakban megkísérlem a fent bemutatott modellben jelölni, hogy Tomka Miklós szerint az egyes korszakok mennyiben változtatták meg az egyházat és miként válaszolt a kihívásokra, amelyekkel szembesült.

Az egyház 1948-50 előtt

Az első a második világháborút megelőző és közvetlenül követő időszak, ami legalábbis Magyarországon Tomka Miklós értelmezése szerint még a „keresztény társadalom” időszakának tekinthető⁶ (2010).

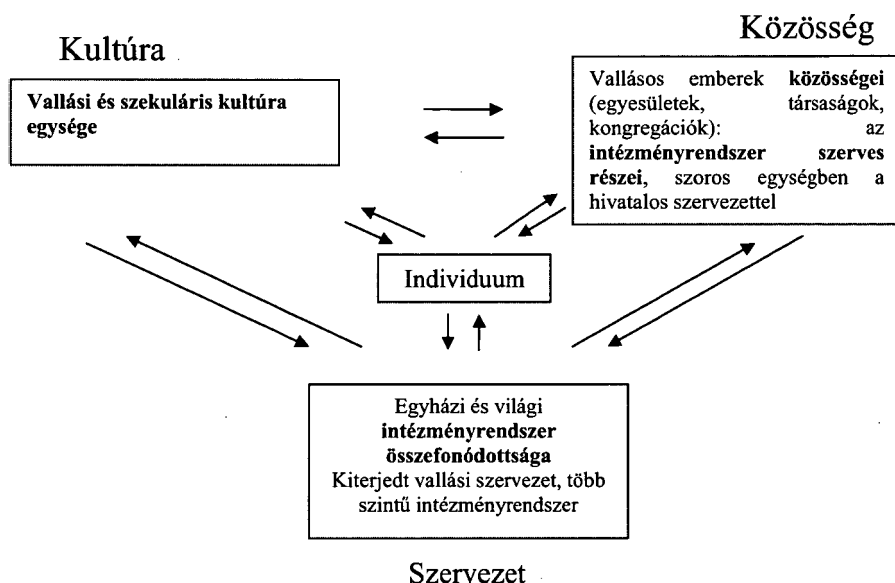
A szakrális és profán szféra, az egyház és állam ezt a kort jellemző összefonódottsága a vallási és szekuláris kultúra egységét és az egyházi és világi hatalom és intézményrendszer összefonódottságát is jelentette. Az összefonódott vallási és szekuláris kultúrából úgy részesedett mindenki, mint a nemzeti hagyományból.

A kiterjedt vallási intézményrendszer magában foglalta az egyház adminisztratív szervezetén, az egyházmegyei és plébániai szervezeten túl a kiemelt jelentőségű feladatokra szakosodott szerzetesrendeket⁷ és a vallásos emberek közösségeit és szervezeteit (mint a különféle egyesületek, társaságok, kongregációk). (1983) (2. ábra)

5 A megjelent kötetben: „By classifying oneself as member of a church, one identifies oneself with a clearly marked tradition, a distinct group of people and even with an organisation.”

6 Hozzá kell tennünk, hogy a „keresztény társadalom” modellje 1945-öt követően csak fenntartásokkal érvényes, mert ha még a második világháborút követő átmenet békésnek látszott is, a felszín alatt már megkezdődött a kommunista egyházellenes program érvényesítése, amelynek keretében például nem engedélyezték sok korábbi katolikus felnőtt és ifjúsági csoport működését, s nem járultak hozzá számos katolikus újság, folyóirat újramegjelenéséhez. Az egyházi és világi intézményrendszer küzdelme már ekkor elkezdődött. (MÉSZÁROS 1994)

7 Feloszlásukkor, 1950-ben 182 rendház működött az országban (TOMKA 1983).

2. ábra: Az egyház 1948-50 előtt

Ami az egyház társadalomban betöltött szerepét illeti, Tomka Miklós egyik utolsó könyvében a következőket olvashatjuk: „Európa keleti felén, 1948 előtt, jóformán mindenütt... „atmoszférikus” szerepben volt a vallás, – szimbiozisban a kultúra egyéb részeivel, a társadalom közösségi rendjével és a hagyományos társadalomszerkezettel. 1948 előtt a vallás a legfontosabb kultúrahordozóként megelevenítette a történelmi folyamatosságot, képviselte a nemzeti identitást, hozzájárult a társadalom integrációjához. „(2011:28⁸)

Az egyházak ebben az időszakban jelentős súlyt kaptak a profán feladatok széles körű ellátása terén, de Tomka szavaival élve a „szoros értelemben vett vallási hatékonyságuk bizonytalan”(1983, 257): kétséges, hogy a személyes vallásosság mennyire jelentett tudatos elköteleződést.(1983)

Egyház a pártállam idején

„Megszoktuk, hogy a vallás társadalmi-intézményes alakját változatlanak, egy évszázados-évezredes fejlődés kikristályosodott végtermékének tartjuk. Nos, ez a változatlanság s ez a stabilitás Magyarországon legkésőbb 1948-50 táján megszűnt” (TOMKA 1983:266): a pártállam első, hervenes évek végéig tartó dőszakában az egyházas vallásosság jelentős, európai átlagot messze meghaladó hanyatlása figyelhető meg.

⁸ A megjelent műben: „Before 1948, practically everywhere in the eastern part of Europe, religion played the same kind of „atmospheric” role in a symbiosis with other parts of culture, the communal order of society and the traditional social culture. Before 1948 religion, as a central bastion of culture, manifested historical continuity, represented national identity and contributed to the integration of society.”

Ha csak a templombajárási arányokat tekintjük, a vasárnapi templomba járók aránya 1950 és 80 között európai átlagban 50-60%-ról 25-30%-ra, Magyarországon a negyvenes évek végétől a hetvenes évek végéig 60-80%-ról 12-13%-ra esett vissza (TOMKA 1985b). A hanyatlás hátterében Tomka szerint részben az általános, gyors társadalmi változások, részben pedig konkrét intézkedések álltak (TOMKA 1995).

Témánk szempontjából Tomka Miklós két megállapításának van kiemelt jelentősége.

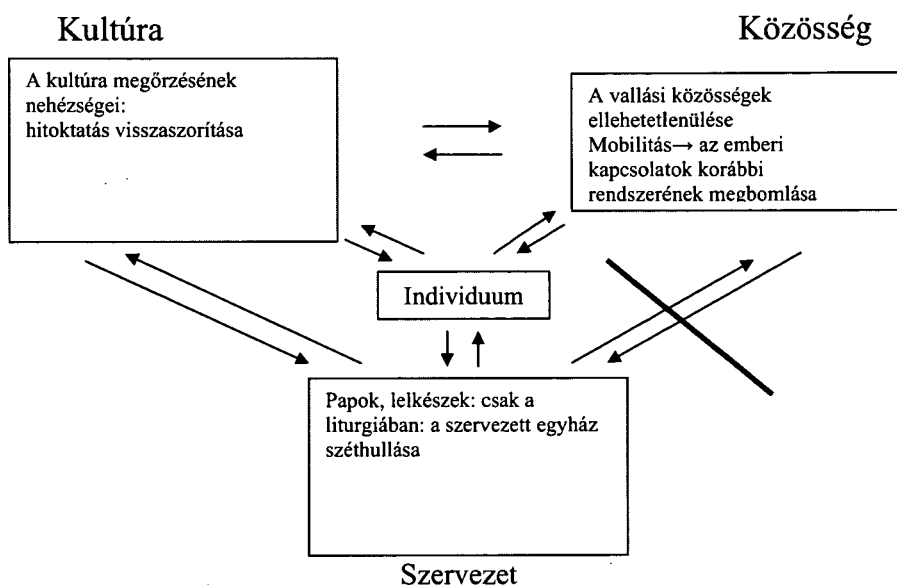
Az egyik, hogy az ötvenes-hatvanas évek egyházüldözésének elsősorban két területen volt sikere: a hittanoktatás visszaszorításában és a papok és lelkészek munkájának liturgiai tevékenységekre korlátozásában (1985).

Ezzel a vallásnak, mint társadalmi-kulturális rendszernek egyik elemét, a vallási szervezetet mintegy elszigetelte a vallási közösségtől és megbénította a kultúra őrzésének addig fontos, egyházi szervezethez kötött csatornáját. Ugyanakkor a nagymértékű társadalmi mobilitás megtépázta az emberi kapcsolatok korábbi rendszerét, aminek következtében leértékelődött a hagyomány és csökkent a tradíció ellenőrző-szabályozó szerepe. A társadalmi változások következtében a családi nevelés jelentősége is csökkent, a családi vallási nevelés nem tudta a kultúraátadás terén keletkezett űrt betölteni, főleg a pusztán hagyományból élő vallásosság esetén nem (1983). Így a vallási intézményrendszer jelentős részének felszámolását a vallási kultúra visszaszorulása követte⁹.

A másik fontos megállapítás, hogy alapjaiban megváltozott az egyház és társadalom viszonya is. Az üldözöttség a bezárkózást, apológiát, konfrontációs alapállást segítette és megnehezítette a társadalmi változásokhoz igazodást. A hivatalos egyház fokozatosan eltávolodott a társadalmi kérdésektől, kivonult, kiszorult a kultúrából és közéletből: visszavonult a templomok falai közé (1991) (Lásd a harmadik ábrát).

A vallási kultúra tehát meggyengült, az egyházi intézmények nem tudták betölteni kultúraátadási szerepüket, nem tudták kielégíteni a vallásos emberek igényeit. Mégis, a hetvenes évek végétől a magukat vallásosnak mondók aránya és ezen belül az egyházak tanításához igazodók aránya növekedésnek indult, ez utóbbi 1980-84 között 10,6-ról 14,6%-ra (közel másfélszeresére) emelkedett (TOMKA 1991).

⁹ A kultúraátadás hiányosságai tetten érhetők pl. az ifjúság vallásosságának szétfőrdettségében. Egy vidéki ifjúság körében végzett, 1976-ban publikált kutatásában Tomka Miklós erre a szétfőrdettségére hívja fel a figyelmet: a megkérdezett fiatalok elenyésző kisebbsége felelt meg annak az egyházi normának, hogy a hit, mint központi elem szoros kapcsolatban legyen a vallási ismeretekkel és a mindennapi élettel és további 20-40%-nál voltak fellelhetők az egyházi vallásosság elemei külön-külön (1976).

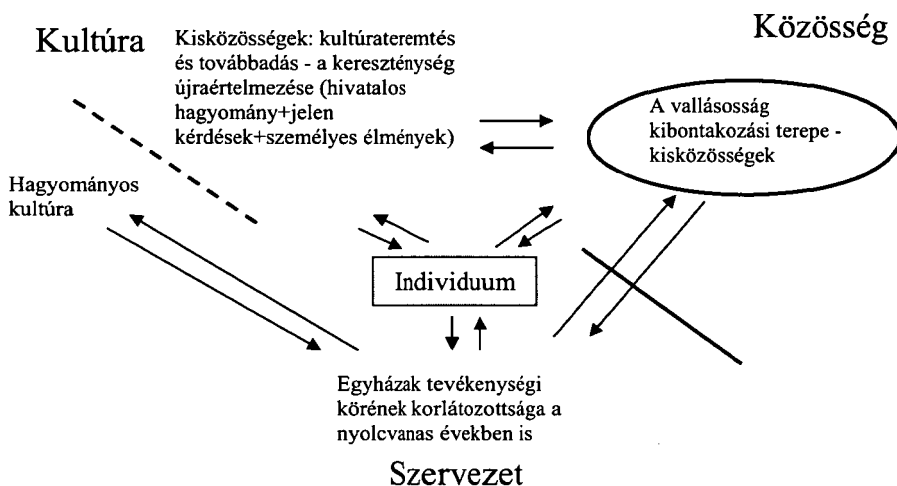

3. ábra: Egyház a pártállam időszakának első felében

Tomka három háttér-tényezőt emelt ki, melyek a vallásosság megerősödése irányába hatottak: a generációváltást, a közösségi elem megerősödését az egyházszervezetben, végül a társadalom egészének önállósulását a bürokratikus rendszerrel szemben (1998c). Mindezt elősegítette, hogy noha az egyéni vallásgyakorlat és az egyházak tevékenységi körének korlátozottsága még a nyolcvanas években sem szűnt meg, a központi ellenőrzés visszaszorulásával megnőtték a vallásosság kinyilvánítási lehetőségei (TOMKA 1991).

A modell szempontjából fontos megállapítás, hogy az egyház közösségi alrendszere átvette a megbénított szervezet által korábban ellátott feladatokat (1991). „Az intézményes formák működésképtelenné tétele a nem hivatalos, kisközösségi formák kibontakozásához vezetett. Vallási közösségek születtek – az egyházközösségek és gyülekezetek „árnyékában”. Ezekben a világi hívekből szerveződő közösségekben megkezdődött a kereszténység újraértelmezése – a jelen kérdéseire válaszolva, a jelen kor nyelvén, egyaránt a hivatalos hagyományra és teológiára és a személyes vallási élményre támaszkodva. Ezek a közösségek mind a társadalmiasulásnak, mind a kultúrateremtésnek és továbbadásnak piciny intézményeivé váltak – az ellenkultúra és a második társadalom első csíráivá. A hetvenes évek végére már több ezerre lehetett becsülni a keresztény kisközösségek, mintegy százezerre az azokban együttműködők számát.” (2000:132, 1983) A hivatalos rendszer háta mögött kialakuló „második társadalom” erősödésének első jele éppen a vallási megújulás, közösségteremtés volt.

Tomka Miklós a rendszerváltást megelőző időszak mérlegét megvonva azt tekintette egyházzociológiai szempontból az elmúlt kor legfontosabb jellemvonásának, hogy az egyház a vallásüldözésre tevékenységei átcsoportosításával reagált: gyakorlatilag egy új szervezeti formát vett fel (2000) (4.ábra). A közösségi elem erősödésével a hatalmi egyház ideálját felváltotta a szolgáló egyházé, a világiak szerepének növekedésével megvalósult az „egy szinten lévők együttműködése” (1985). Ez pedig fontos tényező volt az egyházas vallásosság megerősödésében ¹⁰.

4. ábra: Egyház a pártállam időszakának második felében

A korszakra vonatkozóan Tomka az egyház három fontos társadalmi szerepére hívja fel a figyelmet.

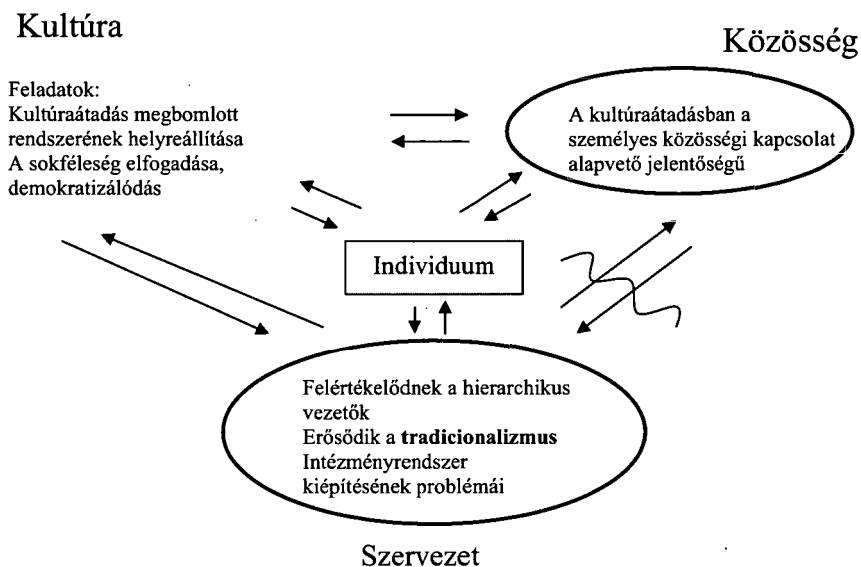
Az egyik, hogy az egyház a másként gondolkodást ápolta és ekképp a pluralizálódás fontos intézményének tekinthető. A másik, hogy a politikai rendszer legitimációs krízise alatt az egyház folyamatosság és társadalmi stabilitás bázisa volt (1989-re az egyházakba vetett bizalom minden más társadalmi intézményt megelőzött (1992), és az ország lakosságának mintegy háromnegyede sürgette az egyház bevonását az ekölcsi, szociális és kulturális kérdések megoldásába (1995b, 1998)). Végül: az egyház a közösségalkotás mintapéldája, értékek forrása és hordozója is (1991).

¹⁰ Ebben a korszakban az emberek az egyházas vallásossággal elsősorban a vallásos embereken és közösségeiken keresztül találkoztak. Nem véletlen, hogy még 1991-ben is az emberek az egyházat leginkább vallásos emberek közösségének tekintették (90,4%-ban), s csak másodsorban papok és püspökök szervezeteként (45,9%) (A Magyar Közvéleménykutató Intézet 1000 fős országos reprezentatív mintán végzett 1991. évi "szonda-2" vizsgálata vallással, egyházakkal kapcsolatos kérdésekről) (TOMKA 1998)

A rendszerváltást követő időszak

A rendszerváltás alapvető változásokat hozott az egyházakon belül és kívül.

A legnagyobb változás a szervezeti lehetőségek terén volt: lehetővé vált a szervezet és intézményrendszer újjáépítése. Ez részben egy centralizációt jelentett, mivel az egyházi hivatalok tényleges szerephez juthattak, emellett ugyanakkor az egyházi intézményrendszer kiépülésével egy belső differenciálódás, a munkamegosztás átszervezése is zajlik (zsínatok, szerzetesrendek, lelkiségi mozgalmak, karitászcsoportok stb.) (1998c) (5. ábra)

5. ábra: Egyház a rendszerváltás után

A szervezeti változások kérdéseket vetettek fel az egyházon belül és az egyházak társadalmi helyével, szerepével kapcsolatban is.

Az egyik alapvető kérdés, hogy a mai társadalmi viszonyok között az egyes alrendszerek milyen átalakulása és az alrendszerek között milyen hangsúlyeltolódások szükségesek ahhoz, hogy az egyház betölthesse hivatását.

Tomka Miklós az alábbi csomópontokra hívta fel a figyelmet:

A rendszerváltásig elsősorban a laikusok testesítették meg az egyházat, a rendszerváltás azonban a szervezetet, a hierarchikus vezetőket értékelte fel. Az egyházakon belül ez a fordulat a tradicionalizmus megerősödését hozta. Az egyházszervezet a korábbi állapotokhoz igazodik, működésmódjában nem tudta a társadalmi változásokat követni (a szekularizált, plurális társadalomban a vallás továbbadása nem automatikus és a

közösségek sem eleve adottak). Megoldandó a világiak és közösségeik illetve a hierarcia között a pártállamban kialakult szakadék áthidalása, és általában: az egység megteremtése az egyházban.

Ez érvényes a világiak közösségei és az egyházi szervezet által képviselt kultúra is. Az egyház legitimitása szempontjából a demokratizálódás, az egyházon belüli nyilvánosság és a közös döntéshozatal intézményeinek megteremtése, a másképp gondolkodás jogának elismerése, a sokféleség elfogadása alapkérdéssé váltak. A nevelés, kultúraátadás megbomlott rendszerének helyreállítása ugyancsak szükséges, szem előtt tartva, hogy értékeket, alapvető életstratégiákat ma csak személyes közösségi kapcsolatok tudnak közvetíteni¹¹ (TOMKA 1991, 2002).

Végül: a sokszínű világ számtalan dimenziójával való kapcsolattartás igénye megköveteli az egyházszerkezet piramisszerű felépítésének megszüntetését és a világiak szerepének növelését (1999).¹²

Az, hogy az egyházak, mint intézmények a kultúra és közélet szereplőivé váltak (mivel önértelmezésükhöz hozzátartozik a nyilvános szerepvállalás, a társadalmi problémákkal való foglalkozás), megjelentek az intézmények és politika színterén, számos feszültség forrása lett. (1995c)¹³.

Tomka Miklós írásaiban két szempont tűnik különösen hangsúlyosnak az egyházak társadalmi jelenlétével kapcsolatban:

a.

Bár az egyházakkal szembeni társadalmi elvárások a rendszerváltást követően jelentősen lecsökkentek¹⁴, az egyház a társadalom többsége számára továbbra is bizalomkeltő, hiteles és közérdekeket szolgáló intézmény¹⁵.

Társadalmi és közéleti szereplése a kulturális és világnézeti differenciáltság kifejeződése is: az egyházak a plurális társadalomban a sokféleség és polgári önrendelkezés képviselői.

11 A plurális társadalom sokfélesége, a társadalom normatív erejének gyengülése és a gyors társadalmi változások közepette a hagyományok, kultúra őrzése, továbbadása egyre nagyobb személyes erőfeszítést, hiteles példát követel (2002).

12 Az egyház előtt álló, megoldandó feladatok részben a globális folyamatokból következnek. A vallási értékek és kultúra tekintetében kiemelendők azok a nagy nemzetközi kutatássorozatok által dokumentált alapvető tendenciák, mint a vallás intézményesültségének, az egyházak ellenőrzésének csökkenése, a különböző hagyományok keveredése és elmosódása, az intézményekkel szemben a község, a rételes tanítással szemben az élmények felértékelődése (2001).

13 Ezek részben elvi ellentétek, részben (pl. az intézményrendszer kiépítése kapcsán) gyakorlati problémák, amelyek jelentős részben abból fakadnak, hogy még nem alakult ki a differenciálódást figyelembe vevő szakmai és politikai gyakorlat (1998b).

14 Ez részben a túlzott várakozások következménye: a politikai rendszer legitimációs krízise és a társadalmi intézmények tekintélyének általános hanyatlása közepette az emberek olyan reményeket és elvárásokat is az egyházakra ruháztak, amelyek eredendően nem rá tartoztak (1998b, 2002).

15 A társadalom igényli az egyházak részvételét a közfeladatok megoldásában, elsősorban: az erkölcsi kérdések megoldásában, a szociális problémák csökkentésében, a kulturális kérdések megvitatásában (1998), más kutatás szerint: a szociális ellátásban, oktatásban és gyermeknevelésben, továbbá a környezet és a helyi társadalom építésében (1998c). De: a többség (70-80%) ellenzi, hogy az egyház politizáljon (1998c).

b.

A másik a civil társadalommal¹⁶ kapcsolatos: Tomka Miklós hangsúlyozza, hogy az egyház ma Magyarországon a civil társadalom egyik legnagyobb, legfontosabb építőköve. Nincs ugyanis még egy olyan általános és széles tevékenységi körű állampolgári, „civil” kezdeményezésrendszer, amilyen az egyház a maga egyházközségeivel, kisközségeivel¹⁷, lelkeségi mozgalmaival és szociális elkötelezettségű szervezeteivel (TOMKA 1995c, Casanova 1994). Ma Magyarországon az egyház az autonóm emberi cselekvésre nevelés és a közösségteremtés legfontosabb intézményei közé tartozik. (1998c).

Összegzés

A fentiekben megkíséreltem bemutatni, milyen módon gondolkodott Tomka Miklós az egyházról, mint társadalmi-kulturális rendszerről. Ennek a gondolatrendszernek az ismerete elengedhetetlen, ha egységben szeretnénk látni, meg szeretnénk érteni Tomka Miklós számtalan egyházról szóló írását. A modellben jól értelmezhető, hogy az elmúlt évtizedek társadalmi változásai hogyan érintették az egyházat mint társadalmi-kulturális rendszert, és hogy a rendszer milyen változásokkal reagált az őt ért kihívásokra. Kirajzolódnak a jövő szempontjából fontos kérdések is.

Az egyik jövőt érintő alapkérdés, hogy merre tolódik el a hangsúly két egyházi alrendszer, a közösség és a szervezet között. Tomka szerint „a pluralizmus visszafordíthatatlan, a 'konstantini kornak' egyszer s mindenkorra vége. Itt az a kérdés, hogy az egyház a közéleten kívüli, félig-meddig autonóm zárvánnyá válik-e, vagy képessé válik-e a plurális társadalom kulturális és politikai versenyében való helytállásra. (...) Az első esetben nagy a valószínűsége, hogy a zárvány a szervezet csontváza köré szerveződik, miközben a szervezet súlyát az általa irányított profán funkciójú intézmények biztosítják. (...) A másik lehetőség vallási közösségek képződése, és a hívő embereknek és közösségeiknek a demokrácia által kínált lehetőségeket felhasználható társadalmi részvétele. Itt a személyes elköteleződés és a közösségi összefogás biztosítja mind az előrevivő energiát, mind az egybefogó rendszert”¹⁸ (2011, 49)

16 A civil társadalom: „az állampolgárok eleven közösségeiből álló, a csoportok érdekérvényesítési dinamikájából élő, öngazgató társadalom.....a civil társadalom államszervezeti és politikai koncepció, ami egyúttal az egyén, a közösségek és a csoportok önmagukért és a társadalom egészéért felelősségtételenek, képességeik kibontakoztatásának is az útja.” 1995c, 218-219.o.

17 Tomka becslése szerint az évezred végén 8-10 000 Mo-n az egyházközségek és gyülekezetek száma (1999).

18 A megjelent műben: “In the countries of the region characterized by a stronger middle class, the progress of pluralism is irreversible and the “Constantine age” has passed, once and for all. Here the question is whether the Church will become a more or less autonomous institution outside of the public sphere or will be able to hold its own in the cultural and political competition of a pluralistic society.... In the first case, there is a great likelihood that the inclusion is organised around the skeleton of the organisation, while the weight of the organisation is provided by the institutions it controls performing profane functions.The alternative is the establishment of religious communities, the activation of the faithful and the social participation of believers and their communities through the opportunities offered by democracy. In this model, the energy for progress and the unifying system are provided by personal commitment and the joining of forces in the communities.”

Kétségtelen, hogy az egyházak valaha volt osztályadalmi, monopol szerepe megszűnt a társadalmi differenciálódás, az intézmények tekintélyének csökkenése és ezzel párhuzamosan az individuum önállóságának növekedése folytán. Ennek a helyzetnek ugyanakkor van egy, az egyházak szempontjából pozitív vonatkozása: az egyház-tagság egyre inkább személyes választás és egyre kevésbé kulturális adottság. A nagy történelmi egyházak nagy, kétséges erejű, átfogó elvi közösségekből egyre inkább elkötelezett kis közösségek közösségeivé válnak. Ez lett társadalmi folyamatosságuknak, jelenlétüknek az alapja¹⁹. (TOMKA 2006, 2011).

Irodalom

- BALÁZS ZOLTÁN – KAPITÁNY BALÁZS (2004): „...a szellemi szabadságot élhetem...” -beszélgetés Tomka Miklóssal. Századvég 9.évf. 33. szám
- FÖLDVÁRI MÓNICA – ROSTA GERGELY (1998): *A modern vallásosság megközelítési lehetőségei*. Szociológiai Szemle, 1998/1., p. 127-139
- FÖLDVÁRI MÓNICA (2003): A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. Szociológiai Szemle 2003/4, p. 20-33.
- FÖLDVÁRI M. – ROSTA G. (2004): Exploring types of religiosity In.: Miklós Tomka (ed.): *Sociology of Religion in Hungary*. Pázmány Péter Catholic University, Budapest-Piliscsaba 8-24.
- FÖLDVÁRI MÓNICA (2004): *Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban*. PhD értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem
- MÉSZÁROS ISTVÁN (1994): *...Kimaradt tananyag...Diktatúra és az egyház 1945-56*. Márton Áron Kiadó, Budapest
- TOMKA MIKLÓS (1976): *Mai fiatalok és a vallás vidéken*, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat
- TOMKA MIKLÓS (1976b): Az egyházak változó társadalmi szerepe. *Szociológia* 2.
- TOMKA MIKLÓS (1983): Társadalmi változás – vallási változás. *Szociológia* 3.
- TOMKA MIKLÓS (1985): Változó vallás. *Kultúra és Közösség* 1985.1.
- TOMKA MIKLÓS (1985b): A vallásosság változása – egy és több dimenzióban. *Kultúra és Közösség* 5. 3-16.
- TOMKA MIKLÓS (1990): A vallás, mint változó rendszer. *Szociológia* 1990. 3-4.
- TOMKA MIKLÓS (1991): *Magyar Katolicizmus*. OLI, Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest

¹⁹ Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy pontosan a személyes választás lehetősége az, ami – különösen a fiatal nemzedékben – az egyéni meggyőződéseket tekintve a hitrendszer összevazarodásához és a természetfeletti valósággal kapcsolatos fogalmak elbizonytalanodásához vezet. A vallási kultúra határai elmosódnak (2003). Mindez nem feltétlenül jár együtt a szervezethez tartozás szintjének csökkenésével, hiszen a hagyományos, egyházas vallásosság erősödése megfigyelhető az ifjúság különböző korcsoportjaiban (2006b)

- TOMKA MIKLÓS (1992): Hit és társadalmi elkötelezettség. In: Békés Gellért – Kovács K. Zoltán (szerk.): Keresztények és a demokrácia. Róma, *Katolikus Szemle* 39-54.o.
- TOMKA MIKLÓS (1995): Vallás a rendszerváltás után – Kelet-közép-európai realitások, *Egyházforum* 1.
- TOMKA MIKLÓS (1995b): Az egyházak az ezredfordulón. *Theológiai Szemle* 2.
- TOMKA MIKLÓS (1995c): *Csak katolikusoknak*. Corvinus Kiadó, Budapest
- TOMKA MIKLÓS (1996): A vallásszociológia új útjai. *Replika* 21-22.
- TOMKA MIKLÓS (1998): Egyház és civil társadalom. *Vigília* 5.
- TOMKA MIKLÓS (1998b): A vallás és egyház visszatérése a politikába. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988-1998*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 582-601.o.
- TOMKA MIKLÓS (1998c): Egy új társadalmi-politikai szereplő. Vallás és egyház a rendszerváltozás folyamatábn. *Társadalmi Szemle* 8-9., 19-34.o.
- TOMKA MIKLÓS (1999): Az egyházak – a civil társadalom szereplői. *Európai Szemmel* 4., 7-17.o.
- TOMKA MIKLÓS (2000): Vallás és egyház a mai Magyarországon – tények és tendenciák. In: Szirtes Gábor (szerk.): Az 1997. évi *Tanuló Társadalom Konferencia naplója*. Pécs, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata 104-136.o.
- TOMKA MIKLÓS (2001): Hagyományos (vallási) értékek a modern társadalomban. *Educatio* 10.évf. 3.szám 419-433.o.
- TOMKA MIKLÓS (2002): A vallásosság és az egyházak Magyarországon a kilencvenes években. In: Püski Levente – Valuch Tibor (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*. Debrecen, 1956-os Intézet – Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék 473-495.
- TOMKA MIKLÓS (2003): Az ifjúság változó vallása – nemzetközi összehasonlításban. In: Rosta Gergely (szerk.): *Ifjúság – értékrend – vallás*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia, 9-27.o.
- TOMKA MIKLÓS (2006): Vallás és társadalom Magyarországon. LOISIR, Budapest – Piliscsaba
- TOMKA MIKLÓS (2006b): Az ifjúsági vallásosság három évtizede. *Új ifjúsági szemle* 2., 5-19.o.
- TOMKA MIKLÓS (2010): *A „keresztény társadalom” vége, és ami utána következik*. Az MSZT Vallásszociológiai Szakosztályának 2010. november 8-ai műhelyén elhangzott előadás
- TOMKA, MIKLÓS (2011): *Expanding Religion. Religious Revival in Post-Communist Central and Eastern Europe*. Berlin, De Gruyter, 2011